

УДК [780.8:780.616.433]:37.016:78.021.42
DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2023-3-17>

Наталія ЦЮЛЮПА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри естрадної музики, Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету, вул. Хвильового, 7, м. Рівне, Україна, 33000

ORCID: 0000-0002-1555-0836

Жанна ДАЮК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри естрадної музики, Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету, вул. Хвильового, 7, м. Рівне, Україна, 33000

ORCID: 0000-0003-1395-093X

Марія КРОПИВСЬКА

магістрантка кафедри естрадної музики, Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету, вул. Хвильового, 7, м. Рівне, Україна, 33000

ORCID: 0000-0007-4460-354X

Бібліографічний опис статті: Цюлюпа, Н., Даюк, Ж., Кропивницька, М. (2023). Методичні засади роботи над розвитком техніки в процесі фортепіанної підготовки. *Fine Art and Culture Studies*, 3, 121–127, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-3-17>

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ НАД РОЗВИТКОМ ТЕХНІКИ В ПРОЦЕСІ ФОРТЕПІАННОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті досліджується проблема розвитку технічних навичок в процесі фортепіанної підготовки. Автори визначають, що для досягнення високого рівня виконавської майстерності необхідна ретельна та цілеспрямована робота над розвитком та удосконаленням техніки гри на фортепіано.

Стаття присвячена вивченню методичних засад роботи над розвитком техніки в процесі фортепіанної підготовки. Дослідження спрямоване на розкриття ролі технічних аспектів у формуванні музичної майстерності і вдосконаленні виконавської техніки піаніста.

Стаття оглядає різноманітні методи та підходи, які використовуються в процесі фортепіанної підготовки. Автори досліджують вплив різних методик на розвиток рухової координації, силу, швидкість і точність пальців, а також на розвиток музичної виразності виконання фортепіанних творів.

Дослідження, проведені в рамках цієї статті, базуються на теоретичних даних, а також на результатах експериментальних досліджень, включаючи аналіз практичних занять з спеціального інструменту фортепіано. Автори надають практичні рекомендації щодо оптимальних підходів до розвитку технічних навичок у процесі фортепіанної підготовки.

Публікація аналізує теоретичні аспекти роботи над технікою, зосереджуючись на правильній постановці тулуба та рук, розумінні механізмів гри, звукоутворенні та динаміці. В статті виокремлюються основні проблеми, які виникають під час розвитку технічної майстерності виконавця і пропонуються конкретні методичні засади для їх вирішення.

Метою статті є визначення шляхів формування та удосконалення умінь і навичок, що сприяють зростанню технічної майстерності в процесі фортепіанної підготовки.

Наукова новизна. Визначено основні проблеми та висвітлено новаторські тенденції роботи над розвитком технічної майстерності в процесі фортепіанної підготовки.

Як **висновок**, дана стаття може бути цінним джерелом інформації для піаністів різного рівня підготовки, які бажають покращити свої технічні навички в грі на фортепіано та корисною для викладачів, які шукають нові підходи та методи для розвитку техніки гри у своїх учнів.

Ключові слова: фортепіанна підготовка, методи розвитку, техніка гри на фортепіано, постановка виконавського апарату.

Natalia TSIULIUPA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Popular Music, Rivne State Humanitarian University, 7 Khvylovoi street, Rivne, Ukraine, 33000

ORCID: 0000-0002-1555-0836

Zhanna DAIUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Popular Music, Rivne State Humanitarian University, 7 Khvylovoi street, Rivne, Ukraine, 33000

ORCID: 0000-0003-1395-093X

Maria KROPYVSKA

Master's Student of Popular Music, Rivne State Humanitarian University, 7 Khvylovoi street, Rivne, Ukraine, 33000

ORCID: 0009-0007-4460-354X

To cite this article: Tsiuliupa, N., Daiuk, Zh., Kropyvska, M. (2023). Metodychni zasady roboty nad rozvytkom tekhniky v protsesi fortepiannoi pidhotovky [Methodological principles of working on the development of technique in the process of piano training]. *Fine Art and Culture Studies*, 3, 121–127, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-3-17>

PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF TRAINING THE FUTURE SPECIALIST IN MUSICAL ART

The article is dedicated to the problem of developing technical skills in the process of learning to play the piano. The authors identify the main problems that arise in the development of technical mastery and propose methodological principles for their solution. The work includes theoretical aspects of working on the pianist's technique in piano playing, such as correct posture and hand positioning, understanding playing mechanisms, sound production, and dynamics. The article identifies the main principles and methods that are most effective for developing performers' technical skills. The authors also offer practical recommendations for exercises to develop piano playing technique, including warm-up exercises for the hands, finger gymnastics exercises, exercises to develop coordination and motor skills, exercises to expand the range of motion, exercises to develop speed and accuracy. The article can be useful for pianists of different levels who strive to improve their technical skills in piano playing, as well as for teachers who are looking for new methods and approaches to develop their students' playing technique.

This scientific article is dedicated to the problem of developing and improving piano playing technique. The authors identify the main issues that arise during the development of technical mastery and propose methodical principles for their solution. The article explores theoretical aspects of working on piano technique, such as proper posture and hand positioning, understanding of playing mechanisms, sound production, and dynamics.

The research conducted within this article is based on theoretical data as well as the results of experimental studies, including an analysis of practical piano technique sessions. The authors provide practical recommendations for optimal approaches to developing technical skills in the process of piano training.

The publication analyzes the theoretical aspects of working on technique, focusing on proper posture of the torso and hands, understanding the mechanisms of playing, sound production, and dynamics. The article highlights the main problems that arise during the development of technical mastery by performers and offers specific methodological principles for addressing them.

The aim of the article is to identify ways of developing and improving the skills and abilities that contribute to the growth of technical mastery in piano training.

Scientific novelty. The main problems have been identified and innovative trends in working towards the development of technical mastery in piano training have been highlighted.

Key words: piano training, development methods, piano playing technique, performer's apparatus positioning.

Актуальність проблеми. Навчання гри на фортепіано протягом століть привертає увагу, з огляду на потужну художньо-естетичну спрямованість. Фортепіано вже давно стало традиційним інструментом в системі не тільки додаткової

позашкільної, але й професійної музичної освіти, а опанування піаністичними прийомами, оволодіння навичками фортепіанного виконавства має велике значення в організації навчально-виховного процесу в мистецьких закладах освіти.

Фортепіано є одним з найскладніших інструментів у відношенні технічної вимогливості. З часів виникнення цього інструменту і до сьогоднішніх днів науковців, методистів, педагогів-практиків та виконавців гостро хвилюють проблеми формування та удосконалення технічної майстерності піаністів, що є необхідним атрибутом професіоналізму музиканта.

Для досягнення високого рівня виконавства, необхідно оволодіти різноманітними технічними прийомами, такими як швидкість, точність, легкість гри, контроль динаміки та артикуляції. Водночас, індивідуальні особливості кожного піаніста можуть стати перешкодою у розвитку його технічних навичок. Це вимагає від педагога гнучкості та здатності адаптувати навчання до потреб кожного учня. Зростаючі вимоги до виконавської якості та постійний розвиток музичних стилів і жанрів ставлять педагогів та учнів перед необхідністю вдосконалення методичних підходів до розвитку техніки гри на фортепіано. Загалом, проблема технічного розвитку піаністів є актуальною і потребує постійного вивчення, дослідження та розробки нових підходів у навчанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам технічного розвитку піаністів присвячені методичні праці видатних педагогів-піаністів (Л. Гінзбург, Г. Нейгауз, Є. Ліберман, С. Савшинський та ін.). Принципи розвитку фізичної техніки виконавців, підхід до застосування позиції рук та використання м'язів у грі досліджували Л. Ауер, Г. Нейбург, А. Корто та ін.

Проблеми ергономіки, контролю дотику до клавіш, розподілу сили і координації рухів, є пріоритетними у наукових пошуках видатних піаністів-практиків І. Вільм, С. Фінгера.

Питання розвитку технічних умінь піаністів розглядають сучасні дослідники Н. Кашкадамова, Н. Корихалова, Т. Ляшенко, Ван Бін, Т. Макаров та ін. Наша увага до означеної проблеми пояснюється багатозначністю та ємкістю даної категорії, а також певною складністю формування даного феномену.

Мета статті – висвітлення основних процесів та особливостей розвитку техніки у становленні піаніста як виконавця; визначення шляхів формування умінь і навичок, що сприяють удосконаленню технічної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Фортепіанна підготовка базується на оволодінні основним

комплексом виконавських умінь та навичок, серед яких провідне місце займає розвиток техніки піаніста, шляхом поступального засвоєння основних елементів фортепіанної фактури, прийомів, способів гри та звукоутворення, аплікатури при постійному чуттєвому, слуховому та руховому самоконтролі. Безумовно, для доведення виконавської техніки піаніста до найвищого рівня майстерності необхідна постійна та кропітка робота по удосконаленню окремих її елементів, робота, що починається з перших хвилин знайомства учня з фортепіано і продовжується все життя.

В науково-методичній літературі фортепіанну техніку умовно розділяють на дрібну та крупну, де задіяні відповідні групи м'язів, хоча усе багатство технічних прийомів не можна вмістити в ці поняття. До дрібної фортепіанної техніки відносяться гами та гамоподібні послідовності, арпеджіо, подвійні ноти, прикраси (мелізми), репетиції, виклад терціями. Дрібна техніка сприяє розвитку пальцевої активності та самостійності, рухливості, легкості.

Крупна фортепіанна техніка – тремоло, октави, акорди, стрибки, *glissando*. Вона розвиває розтяжку, силу та пластичність усього піаністичного апарату. Джерелом руху є плече, яке через передпліччя та пружну, фіксовану кисть, підпорядковує рух пальців.

Початковий етап виконавського розвитку, як відомо, розпочинається з розгляду питань виконавської постави – положення тулуба, рук, ніг, пальців, голови, що забезпечує ефективну навчальну і музично-виконавську діяльність піаніста за музичним інструментом. Тіло музиканта та музичний інструмент – єдине ціле, тому в музичній практиці зміст поняття постановки виконавського апарату (постановка рук, виконавської постави) має широке значення і забезпечує функціональну ефективність процесу гри на фортепіано, в тому числі і в процесі удосконалення технічної майстерності. Основними принципами її формування є природність, економність, доцільність. Природність виконавських рухів, яку забезпечує повна свобода руки, зап'ястя та усього тулуба, роблять гру невимушеною та виразною. Принцип економності стосується вироблення навички чергування та розподілення м'язового напруження, позиційної гри, раціоналізації рухів. Принцип доцільності є важливим як при виборі

правильних виконавських рухів, аплікатури тощо, так і у виборі інструктивного технічного матеріалу. Якщо правильне положення тулубу за музичним інструментом забезпечує постійний контроль з боку викладача та самоконтроль, то для процесу контактування з музичним інструментом важливе значення має відчуття свободи всього виконавського апарату, гортані та правильне дихання.

В основу сучасної методики фортепіанної гри покладено принцип використання рухів всієї руки, який започаткований представниками віденської фортепіанної школи С. Тальєргом та І. Мошелесом, де вибір рухів виконавських прийомів визначається художнім змістом музичного твору. Правильна організація піаністичного апарату – це поєднання активної роботи пальців з допоміжними рухами руки, які полегшують виконання технічних завдань та покращують якість звукоутворення.

Необхідно тримати під постійним контролем не лише положення виконавського апарату за музичним інструментом, але й обґрунтованість рухів; «дихання рук»; «відчуття опори рук»; рухи рук «від плеча»; рухи від зап'ястя; відчуття кінчиків руху пальців, їх стійкості; замахи пальців; легкі та пружні рухи кисті; вагову гру (необхідність гальмування, як основна умова формування навичок звуковидобування для досягнення різної градації звуку). Не слід практикувати високий підйом пальців, потрібно грати «близько» до клавіш м'якою рукою та активними і незалежними один від одного пальцями, підбираючи ступінь натискання обернено пропорційно темпу.

Правильному та зручному формуванню положення рук на початковому етапі сприятиме використання «формули Шопена»: необхідно розташувати пальці, що торкаються до верхніх клавіш по одній лінії і те саме зробити з пальцями, що спираються на білі клавіші, щоб по можливості вирівняти важелі, досягти відносної рівності звуковидобування, надаючи руці найбільш зручну, найбільш природню заокругленість, відповідно її будові.

У процесі постановки виконавського апарату основними руховими недоліками та методично-педагогічними способами їх подолання є: «*піднесеність*» плечового поясу (для подолання цієї проблеми варто пограти п'ятипальцову вправу з свідомо піднятим

та опущеним плечовим поясом), як наслідок – при вільному опущеному плечовому поясі з'являється відчуття комфорту; *інертне пасивне чи скуте плече, лікоть, притиснений до корпусу* (пограти вправи на стрибки та переноси); «*потрясання*» рукою (виконання коротких вправ на одному русі); *скутість зап'ястя* (пограти нешвидку трель, весь час піднімаючи та плавно опускаючи зап'ястя' або пограти кистьове стакато на терції та сексті); нестійкість 2, 3, 4, 5 пальців у п'ястнофалангових суглобах (провальювання кісточок); *напруження незадіяного п'ятого пальця* (грати хроматичну гаму 5-м, 4-м, 3-м пальцями або грати повільно пальцеву вправу від першого до четвертого пальця, тримаючи п'ятою біля клавіш); *перетримування пальців на клавішах при грі на legato* (виконувати трель різними парами пальців у посильному темпі) (Т. Воробкевич, 2001).

Серйозні порушення природних фізіологічних законів роботи м'язів рук під час гри на фортепіано можуть викликати ознаки захворювання. Полегшує процес постановки рук використання спеціально підібраних вправ без інструмента – своєрідної гімнастики, яка сприяє приведенню усього організму в робочу форму, допомагає знайти та пристосувати, закріпити поставу та правильну взаємодію усіх частин виконавського апарату, зміцнити та активізувати м'язи. Надзвичайну користь приносять вправи на розслаблення, які сприяють подоланню скутості та напруженості. З цього приводу порадимо гімнастичні вправи Ф. Куперена ««Мистецтво гри на клавесині», Джексона «Гімнастика пальців та кисті», Р. Прентіса «Гімнастика руки», Е. Піччірілі «Гімнастика і масаж руки», Й. Гата «Техніка фортепіанної гри», П. Назарова. Вправи без інструмента слід поєднувати з вправами за інструментом, які роблять процес виконавської підготовки більш ефективним. Таким чином, фізіологічні особливості будови виконавського апарату музиканта, методичні прийоми та підходи його розвитку визначають тривалість адаптації до музичного інструмента та формування технічних навичок (В. Гусак, 2011).

Оптимальним навчальним матеріалом для засвоєння та розвитку технічних умінь і навичок гри на фортепіано є інструктивно-технічний репертуар (вправи, гами, етюди).

Вправа – психомоторний та тренувальний навчальний матеріал, який забезпечує у сконцентрованому та раціональному вигляді засвоєння нових рухливо-технічних комбінацій, основних елементів фактури, технічних формул і окремих виконавських труднощів. Вправи дають можливість досягнути певну технічну задачу в комфортному темпі і за короткий термін часу, розвинути та удосконалити рухливість, гнучкість, пластичність, витривалість піаністичного апарату.

Затвердження уваги на конкретному виконавському завданні забезпечує поступальний розвиток та корекцію виконавських рухів. Технічні навички, сформовані шляхом цілеспрямованого систематичного вправління мають більшу стійкість та стабільність. Вправи на різні види техніки допомагають не лише розвинути виконавські навички, а й сприяють оволодінню оптимальними методами роботи над музичним репертуаром в цілому, складними у виконавському відношенні місцями. Універсальними видами вправ є гами, арпеджіо, акорди. Щодо вибору вправ, то корисними є наступні поради: вправа має бути пов'язана з поточною роботою піаніста; вправа має бути легшою від проблеми, яку ви хочете подолати; вправа має бути побудована на простих елементах піаністичної техніки; вправа має бути коротка; вправа будується за принципом „від простого до складного», а не навпаки; вправа має виконуватись максимально технічно досконало; необхідно вправляти, слідкуючи за красою звука, за доцільністю та виконавською свободою рухів рук (Г. Ониськів, 2009).

Розвитку піаністичної техніки, на думку багатьох піаністів, сприяє гра гам. На гамах та інших компонентах гамового комплексу виховується технічна майстерність піаніста: швидкість, рівність, точність, витривалість тощо. Сучасний підхід до технічного розвитку базується на дотриманні вимоги забезпечення максимального комфорту та легкості в його опануванні. Щоб робота над вправами та гамами не перетворювалась на монотонне вправління, слід їх видозмінювати, створювати нові варіанти і власні вправи на матеріалі проблемних місць з іншого музичного матеріалу, можна відразу транспонувати вправу та на її основі імпровізувати: транспонування невеликої технічної формули у різних тональнос-

тях – відмінний матеріал для розвитку техніки та мислення, унікальний засіб переведення виконавської навички в уміння. Таким чином, технічні вправи є підготовчим інструктивним матеріалом, який допомагає зосередити увагу на постановці рук, знайти правильний рух, точний прийом, акцентуючи увагу на вирішенні вузького, конкретного піаністичного завдання; сприяє досконалому вивченню елементів фортепіанної фактури у спокійному, комфортному темпі; тренує технічну витримку та впевненість виконання; «розігріває» руки, приводить їх у стан готовності; розвиває творчі здібності. Перший результат роботи проявиться тоді, коли музикант вільно, в належному темпі та гарним звуком виконає вправу, і на цій основі зможе перейти до більш складного репертуару.

В процесі розвитку техніки велике місце належить етюдам (фр. – навчання) – вправи для розвитку виконавської техніки, інструктивні п'єси, які призначені для удосконалення технічних навичок гри. Етюд відноситься до моторного жанру, характерними ознаками якого є активність та швидкість руху, а мелодичний рух передається через ритм та темп. Близькими до етюдів є токати, скерцо, гуморески, бурлески, «вічний рух». Змістовними ознаками цих жанрів є поєднання характерних засобів музичної виразності з відповідними прийомами їх виконавського відображення. Етюди бувають інструктивними та художніми. На відміну від інструктивного етюду, у художньому важливим є підпорядкування технічних прийомів художньому змісту твору. Для них притаманна яскрава образність, виразна мелодія, гнучке фразування. У творах віртуозного характеру важливу роль відіграє акомпанемент, який слугує не лише гармонічною та ритмічною підтримкою мелодії, а й стимулом, рушійною силою руху (Ю. Тарчинська, 2009).

Отже, до технічних навичок учнів класу фортепіано відносять: швидкість та точність рухів пальців, їх рухливість та спритність; вільна від затискування від кисті до передпліччя рука, просторова точність пальцевого апарату, економичність рухів, звукова та ритмічна рівність, м'який, співочий та глибокий звук, багатство штрихів та нюансів, що відповідають художнім задумам композитора.

Послідовний розвиток технічної майстерності забезпечується наступними методами:

гімнастичні вправи, які активують і зміцнюють м'язи, допомагають закріпити поставу; виконання гам, етюдів; робота над дрібною технікою; вправи на основі творів. Основними принципами роботи над удосконаленням технічної майстерності є точність завдань, систематичність перевірки, взаємодія музичного і технічного розвитку (технічний розвиток на основі музично-звукових завдань), взаємодія музичного та розумового розвитку, чітка постановка цілі, розвиток витривалості через гру у темпі, «довго і точно».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ми дійшли висновку про те, що художня техніка піаніста – це складна інтегративна система, що складається з цілого комп-

лексу елементів, які формуються лише у тісній взаємодії один з одним. Звичайно, видів та типів виконавської техніки є багато і їх розвиток та удосконалення потребує постійної уваги та кропіткої та наполегливої роботи, а оптимальні умови для навчання в класі фортепіано складаються тоді, коли оволодіння цим інструментом стає для виконавця суб'єктивно необхідним і значущим, коли розвиток технічних навичок учнів-піаністів здійснюється у єдності із завданнями художньо-пізнавального та художньо-творчого характеру. Перспективи подальших досліджень плануємо спрямувати на поглиблення та розширення аналізу теоретико-методологічних засад розвитку технічної майстерності в процесі фортепіанної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк М. В. Основи української музично-інструментальної педагогіки : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 170 с.
2. Воробкевич Т. П. Методика викладання гри на фортепіано. Львів : Логос, 2001. 244 с.
3. Гусак В. А. Методика розвитку рухової пам'яті у процесі інструментальної підготовки майбутнього вчителя музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання». Київ, 2011. 22 с.
4. Денисов Е. Діагностика умінь композиторської техніки : навчально-методичний посібник. Львів : Логос, 1998. 29 с.
5. Назаренко І.М. Шляхи формування виконавської майстерності майбутнього вчителя-музиканта. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія «Педагогіка». 2011. №6. С. 132–138.
6. Ониськів Г. Г. Формування взірців рухових дій як засіб стабілізації виконавських навичок музикантів-інструменталістів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова*. Серія 14. 2009. Вип. 7 (12). С. 92–96.
7. Тарчинська Ю. Г. Методичні підходи до формування техніки гри у шопенівському стилі піанізму : навчальний посібник. Рівне, 2012. С. 305–308.
8. Теорія і методика мистецької освіти. *Збірник наукових праць*. 2015. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Вип. 19 (24). С. 139–143.
9. Шапаренко, П. П. Анатомія людини [Текст] : підручник. Київ : Здоров'я. Анатомія людини, 2005. 372 с.
10. Штепанова-Курцова І. Фортепіанна техніка. Методика и практика. Київ : Музична Україна, 1981. 160 с.

REFERENCES:

1. Vovk M. V. (2009). *Osnovy ukrainskoi muzychno-instrumentalnoi pedahohiky [Basics of Ukrainian musical and instrumental pedagogy] : navchalnyi posibnyk*. Ivano-Frankivsk : Vydavnytstvo «Plai» Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliya Stefanyka, 170 s. [in Ukrainian].
2. Vorobkevych T. P. (2001). *Metodyka vykladannia hry na fortepiano [Methodology of teaching piano]*: Lviv : Lohos, 244 s. [in Ukrainian].
3. Husak V. A. (2011). *Metodyka rozvytku rukhovoї pamiaty u protsesi instrumentalnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia muzyky [Methodology for the development of motor memory in the process of instrumental training of a future music teacher] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka muzychnoho navchannia»*. Kyiv, 22 s. [in Ukrainian].
4. Denysov E. (1998). *Diahnostyka umin kompozytorskoi tekhniky [Diagnosis of Composer Technique Skills] : navchalno-metodychnyi posibnyk*. Lviv : Lohos, 29 s. [in Ukrainian].
5. Nazarenko I.M. (2011). *Shliakhy formuvannia vykonavskoi maisternosti maibutnoho vchytelia-muzykanta [Ways of Developing Performance Mastery for Future Music Teacher-Musicians]*. Skills Naukovyi visnyk Melitopolskoho

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriiia «Pedahohika», №6, 132–138 [in Ukrainian].

6. Onyskiv H. H. (2009). Formuvannia vzirtsiv rukhovykh dii yak zasib stabilizatsii vykonavskykh navychok muzykantiv-instrumentalistiv [Formation of Models of Motor Actions as a Means of Stabilizing Performance Skills in Instrumental Musicians]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Drahomanova. Seriiia 14, Vyp.7 (12), 92–96 [in Ukrainian].

7. Tarchynska Yu. H. (2012). Metodychni pidkhody do formuvannia tekhniky hry u shopenivskomu styli pianizmu [Methodological Approaches to Developing Playing Technique in the Chopin-style Piano Pianism] : navchalnyi posibnyk. Rivne, 305–308 [in Ukrainian].

8. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity (2015) [Theory and Methodology of Arts Education] Zbirnyk naukovykh prats, Kyiv : Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P.Drahomanova, Vyp. 19 (24), 139–143 [in Ukrainian].

9. Shaparenko, P. P. (2005). Anatomiiia liudyny [Tekst] [Human Anatomy [Text]: pidruchnyk. Kyiv : Zdorovia. Anatomiiia liudyny, 372 s. [in Ukrainian].

10. Shtepanova-Kurtsova I. (1981). Fortepianna tekhnika. Metodyka y praktyka [Piano technique. Methodology and practice] Kyiv : Muzychna Ukraina, 160 [in Ukrainian].